

3. Буряк Л.І. Іван Лисяк-Рудницький: матеріали до біографії у вимірі оточення і часу. *Українська біографістика*. 2019. Вип. 18. С. 67–94.
4. Галич О. Мемуари: масова чи елітарна література? *Актуальні проблеми слов'янської філології* : збірник наукових статей / ред. В. Зарва. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. С. 191–196.
5. Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 145–153.
6. Король Л.Л., Кришталь Н.А., Черчата Л.М. Слово про Івана Трохимовича Бабича : історико-біограф. нарис. Полтава : РВВ ПНТУ, 2010. 64 с.
7. Онищенко О. Поетика мемуарної прози письменників української діаспори другої половини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Черкаси, 2019 204 с.
8. Онищенко О. Літературний портрет Івана Франка у спогадах родичів письменника. *Філологічний дискурс*. 2017. Вип. 5. С. 85–86.

УДК 81'255.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.40>

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ

TRANSLATION STRATEGIES AS MEANS OF MANIPULATION

Рябчук О.В.,

orcid.org/0000-0003-2109-7422

викладач кафедри іноземних мов

Поліського національного університету

Разумна К.А.,

orcid.org/0000-0002-1085-534X

старший викладач кафедри іноземних мов

Поліського національного університету

Сіваєва О.С.,

orcid.org/0000-0003-0123-9446

старший викладач кафедри іноземних мов

Поліського національного університету

Стаття присвячена огляду таких перекладацьких стратегій, як доместикація та форенізація, в аспекті маніпуляції свідомістю читачів або глядачів. У статті робиться спроба теоретичного осмислення одомашнення та очуження як перекладацьких стратегій, визначення їх взаємин з традиційним співставленням доместикації і форенізації. Про доцільність використання тієї чи іншої стратегії перекладачі сперечаються давно. Зокрема, полеміка стосується буквального (або дослівного) і вільного перекладу, а також пошуку золотієї середини між цими двома поняттями. Питання про вибір доместикації або форенізації як домінуючої стратегії в перекладі сягає корінням давньої суперечки про вільний і дослівний переклад. Звісно, аргументи, наведені в статті стосовно використання того чи іншого підходу, досить вагомі і рівнозначні. Вони не можуть допомогти ідентифікувати найкращий варіант. У більшості випадків перекладач поєднує обидві стратегії на свій розсуд, а ось успішність перекладу вже може бути оцінена за знаходженням золотієї середини, тобто рамок, вихід за які вже свідчитиме про надмірне прагнення або до доместикації, або до форенізації. Також у статті висловлюється припущення про ефективність застосування стратегії очуження як механізму протидії маніпуляціям. У рамках перекладознавства цей прийом розглядається як різновид мовної гри, перекладацької стратегії і спосіб іншомовного побутування твору як витвору мистецтва. Спочатку очуження під час перекладу пов'язували зі стратегією форенізації. Однак останні дослідження в галузі художнього перекладу доводять доцільність використання очуження як прийому форенізації та доместикації. Будучи пов'язаним з зазначеними стратегіями, очуження не зводиться до жодного з зазначених прийомів. Аналіз застосування перекладацьких стратегій був проведений на основі американських серіалів, зокрема комедійного серіалу «Всі ненавидять Кріса».

Ключові слова: переклад, перекладознавство, стратегія, доместикація, форенізація, очуження, маніпуляція.

The article is devoted to an overview of such translation strategies as domestication and foreignization in the aspect of manipulation of readers or viewers. The article attempts to theoretically comprehend domestication and estranging as translation strategies and determine their relations while comparing them to domestication and foreignization strategies. The controversy over the appropriateness of using a particular strategy is heard in the polemics of translators regarding

literal and free translation, as well as in the search for “the golden mean” between these two concepts. The question of the choice between domestication and foreignization as the dominant strategy in translation has largely begun with the long-standing controversy over free and literal translation. Certainly, the reasons presented in the article regarding the use of one or another approach are equivalent and cannot help identify the best option. In most cases, the translator combines both strategies at his own discretion, but the success of the translation can already be assessed by finding “the golden mean”, a framework beyond which will already indicate an excessive desire for either domestication or foreignization. The article also suggests the effectiveness of the estranging strategy as a mechanism to resist manipulation. In the field of translation studies, this technique is considered as a kind of language game and translation strategy. Initially, the concept of estranging was associated with the strategy of foreignization. However, recent researches in the field of literary translation prove the compatibility of the estranging of both: foreignization and domestication strategies. Being associated with these strategies, the estranging strategy is not limited to any of the above techniques. The analysis of the translation strategies which were used in an article was conducted on the basis of American shows, and especially on the example of the comedy series “Everyone Hates Chris”.

Key words: translation, translation and interpretation, strategy, domestication, foreignization, estranging, manipulation.

Постановка проблеми. Сучасна перекладацька парадигма давно вийшла за рамки лінгвістичної теорії перекладу і ефективно розвивається як міждисциплінарний напрям, дозволяючи інкорпорувати досягнення літературознавства, семіотики, культурології для вирішення своїх завдань.

Термін «стратегія перекладу» є неоднозначним і розуміється по-різному, тому необхідно зробити застереження, що під стратегіями перекладу в цій статті розуміються основні завдання перекладача стосовно вибору тексту для перекладу і вироблення методу його перекладу. До того ж обидва види завдань детермінуються різними факторами – культурними, економічними, політичними [4, с. 240].

Розуміння стратегії в широкому сенсі включає також фактори відбору текстів для перекладу. Це стає все більш актуальним для перекладу в кіно, оскільки сучасні технології дозволяють займатися перекладом і озвученням кіно практично в домашніх умовах будь-якому ентузіасту, який має можливість підбирати матеріал відповідно до своїх уподобань. Відбір текстів для перекладу надзвичайно діагностичний щодо особливостей приймаючої культури [9], проте у статті увага буде зосереджена безпосередньо на процесі перекладу текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що такі науковці, як В.Є. Горшкова, В.Ю. Михайлин, В.Б. Шкловський, Т.А. Казакова, К. Коскінен, Л. Венуті, присвятили огляду перекладацьких стратегій багато уваги. Автори цієї статті спираються на дослідження наведених вище науковців.

Слід зазначити, що перекладацькі стратегії постійно досліджуються, тому вони потребують постійного аналізу. Одним з актуальних питань теорії перекладу є визначення маніпулятивного потенціалу стратегій доместикації та форенізації.

Постановка завдання. Основною метою статті є розгляд традиційної опозиції стратегій форенізації і доместикації і вивчення їх маніпулятивного потенціалу, а також розгляд третьої перекладацької стратегії – очуження – і її антиманіпулятивного ефекту на матеріалі перекладу в кіно. Необхідно відзначити, що перераховані вище стратегії є універсальними і застосовуються до перекладу будь-якого тексту, в тому числі і нехудожньої літератури.

Виклад основного матеріалу. У перекладознавстві існує підхід, згідно з яким виділяється лише два методи перекладу: «Або перекладач залишає, наскільки це можливо, в спокої автора і переносить читача до нього, або він залишає в спокої, наскільки це можливо, читача і переносить до нього автора» [4, с. 242]. Саме на основі цього протиставлення дослідники виділяють дві основні перекладацькі стратегії – форенізацію і доместикацію – залежно від того, чи прагне перекладач зберегти лінгвістичні і культурні відмінності оригінального тексту або намагається зробити його більш доступним і зрозумілим в приймаючій культурі.

Л. Венуті зазначає, що доместикація являє собою «етноцентричне редукування оригінального тексту відповідно до культурних цінностей мови перекладу» [4, с. 242]. Іншими словами, це спосіб репрезентації чужого і незрозумілого тексту в зрозумілих термінах приймаючої культури [2, с. 53]. Як приклад доместикації можна навести фрагмент діалогу з американського серіалу «Всі ненавидять Кріса» (Таблиця 1).

Таблиця 1

Оригінал	Варіант перекладу
I'm starting a neighborhood watch.	Я збираюся зробити загін дружинників в кварталі.
Now you need to elect a Block Watch captain.	Вам потрібно вибрати командира загону дружинників.

Приклад ілюструє роботу механізму «одомашнення» іншокультурних явищ в перекладі. Американська програма “Block Watch” насправді полягає лише в повідомленні (reporting) поліції про підозрілі дії осіб в вашому районі, водночас рух дружинників передбачає активне патрулювання району. Дружинник може вимагати припинення протиправних дій, а в деяких містах він наділяється правом перевірки документів і затримання порушників.

Інформування поліції про різні порушення також входить в обов’язки дружинника, але не є суттю цього явища. У рамках української культури нас з дитинства привчають до того, що скаржитися не добре, тому в цілому ставлення до інформаторів у суспільстві є негативним. В американській культурі співпраця з поліцією, навпаки, заохочується. Перекладач під час перекладу цього фрагмента керувався цінностями української культури і вибирав варіант «загін дружинників», а не «районний спостерігач».

Стратегія доместикації застосовувалася перекладачами з часів Римської імперії, коли вони не тільки оминали всі іншокультурні маркери в грецьких текстах, але і додавали алюзії на римську культуру, навіть змінювали імена грецьких поетів на свої, видаючи переклади за оригінальні твори. Досі така стратегія залишається найбільш поширеною перекладацькою стратегією в багатьох країнах. І вибір тексту, і його переклад здійснюється в разі доместикації відповідно до «домашніх» літературних канонів.

У період Романтизму, навпаки, наполягали на використанні методу, який дозволить читачеві отримати враження від оригіналу в усій його іншокультурності. Найкращою стратегією перекладу вважалася форенізація. Така стратегія змінює традиційно негативне уявлення про інтерференцію, тобто вплив вихідної мови на мову перекладу, і перетворює її в цінність.

Приклад форенізації можна також побачити в серіалі «Всі ненавидять Кріса» (Таблиця 2).

Таблиця 2

Оригінал	Варіант перекладу
Black people did not go this crazy again until the L.A. riots.	Темношкірі ніколи так не скаженіли до заворушень в Ел-Ей.

У перекладі цитованого фрагмента не спостерігається спроб уточнити для україномовного глядача природу заворушень в Лос-Анджелесі, крім того, зберігається звичний для представників американської культури спосіб іменування цього міста.

З огляду на визначення форенізації і доместикації можна судити про їх ідеологічний характер (нав’язування читачеві / глядачеві цінностей іноземної мови). Дійсно, під час доместикації, перекладаючи текст чужої культури відповідно до канонів і цінностей власної культури, перекладач впливає (часто неусвідомлено, в силу усталених традицій і очікувань читача) на свідомість читача, зміцнюючи позиції усталених літературних і ціннісних канонів, які є маніфестацією смаків та інтересів правлячої еліти.

Вплив на свідомість *споживача* перекладу можна позначати терміном «маніпуляція». Під маніпуляцією розуміється вплив під час відсутності кооперації. Багатьма теоретиками перекладу підкреслюється особливий характер художнього перекладу, пов’язаний з «необхідністю створювати в процесі перекладу тексти, що мають здатність безпосереднього естетичного впливу» [6, с. 301]. Водночас відзначається і неминучий ідеологічний вплив на переклад [1, с. 106].

Під час форенізації читачеві / глядачеві нав’язуються норми і цінності чужої культури. Проте кінцевою метою такого перекладу може бути збагачення національної культури через контакт з іноземною.

Дослідження етичних складових перекладу показують, що стратегії перекладу неминуче виникають у відповідь на культурну ситуацію в країні, що приймає, іноді економічні міркування стоять за стратегією перекладу, але вони завжди визначаються поточним культурним і політичним становищем [4, с. 240].

Це підтверджується прикладами перекладів, які виявилися особливо успішними в американській культурі. Одним з таких прикладів є переклад низки творів Дж. Гуареші (Giovanni Guareschi) – італійського письменника, який здобув надзвичайну популярність в Америці 1950–1960-х рр. в зв’язку з тим, що він описував у своїх роботах життя села, в основі якого лежать християнські демократичні цінності, які були близькими і для американської аудиторії. Важливим також є той факт, що головним героєм цих робіт був пастор, який виходив незмінним переможцем з усіх сатиричних лайок з антигероєм – майором-комуністом [3, с. 403].

Розглянемо те, як співвідносяться між собою стратегії доместикації і форенізації. Інколи в результаті надмірної форенізації під час перекладу з екзотичної мови відображаються не особливості тієї чи іншої культури, а стереотипи про неї, наявні в культурі приймаючої країни [2, с. 56; 1]. Крім того, доместикація часто може

перетікати у форенізацію. Наприклад, документи Єврокомісії, наповнені термінологією і неідиоматичними (з точки зору національних мов) структурами, перекладачі намагалися доместикувати під час перекладу фінською мовою, щоб зробити тексти більш доступними звичайним людям і сприяти просуванню цілей Єврокомісії. Однак коли замість запозиченої лексики (*coordinate – koordinoidea*) в перекладі стали активно використовувати її фінські аналоги (*coordinate – yhteensovittaa*), результатом цієї наддоместикації стала форенізація, досить комічна [2, с. 90]. Таким чином, замість просування цілей Єврокомісії перекладачі ці цілі, навпаки, підривали.

Зі сказаного можна зробити висновок, що в окремому перекладацькому проєкті не може бути чистої доместикації або форенізації, але кожен переклад включає в себе застосування обох стратегій з різним ступенем доместикації або форенізації. Хоча традиційно форенізація протиставляється доместикації [4, с. 241], вони повинні розглядатися як комплементарні, а не протилежні [2, с. 53], тому що будь-який переклад включає в себе і те, і інше.

Перекладацька практика показує, що будь-який переклад – це неминуча доместикація. Дійсно, твір, потрапляючи в іншу культуру за допомогою перекладу, так чи інакше стає феноменом приймаючої культури.

Під час форенізації текст перекладу стає місцем прояву чужої культури, навіть якщо вона проявляється в термінах мови перекладу. Хоча форенізація намагається викликати відчуття іноземного елемента, вона обов'язково є реакцією на якусь ситуацію в приймаючій культурі і може відповідати культурному або політичному порядку денному [4, с. 242]. З цього можна зробити висновок, що сам факт присутності форенізації в перекладі зумовлює наявність доместикації.

Під час перекладу в кіно використовуються обидві стратегії: 1) стратегія відображення культурогенного дейксису; 2) стратегія збереження загальної тональності [5, с. 184].

Стратегія відображення культурогенного дейксису виражається в адекватній передачі під час перекладу смислових опор, власних імен та специфічних національних реалій [5, с. 184]. Зосередимо увагу на передачі власних назв, не розглядаючи випадки, коли власні імена стають частиною гри слів. На прикладі власних назв простежується етнічна приналежність, що збільшує важливість адекватної їх передачі при перекладі кінодіалога шляхом транслітерації або транскрибування [5, с. 162].

Друга стратегія перекладу кінодіалога – збереження загальної тональності – проявляється в досягненні природності, прийнятності звучання перекладного тексту. Зокрема, необхідно зберегти стилістичні особливості мови (наприклад, використаний мовний реєстр) персонажів фільму. Оскільки текст кінодіалога калькує схему природної розмови і призначений для виголошення акторами, репліки перекладеного кінодіалога повинні відрізнятися легкістю проголошення і природністю звучання [5, с. 183–184]. Ключовою у такому разі випадку буде природність, що має на увазі орієнтування на норму мови перекладу, тобто доместикацію, під час перекладу кінодіалога.

З огляду на зазначене можна зробити певний висновок. Якщо маневрування в режимі «форенізація – доместикація» буде проходити в такому порядку: доместикація перекладу в цілому і форенізація маркерів етнічної приналежності, то пропорційність цих стратегій в перекладі не порушуватиме конвенційної норми перекладу, очікувань глядачів. Однак водночас не буде порушуватися і ковзання поверхнею сенсу. Маніпуляція (тобто нав'язування свідомості цінностей тієї чи іншої культури) буде працювати, на думку дослідника-дескриптивіста, байдуже, в якому напрямі.

Коли створюється ілюзія прозорості процесу перекладу, сприйняття культурних маркерів стає автоматизованим. В.Б. Шкловський зазначає, що під час автоматизації сприйняття мова «не може бути побачена нами, а пізнається з перших рис. Мова проходить повз нас мовби запакована. Ми знаємо, що вона є, по місцю, яке вона займає, але ми бачимо тільки її поверхню» [10, с. 14]. Таке ковзання на поверхні сенсу створює більш ніж сприятливу основу для маніпуляції свідомістю.

З огляду на це найбільш цікавим є прийом очуження. Вперше очуження як прийом мистецтва був розглянутий В. Шкловським: «Метою мистецтва є дати відчуття мови як бачення, а не впізнання. Прийомами мистецтва є прийом очуження речей і прийом тяжкої форми, що збільшує труднощі і довготу сприйняття» [10, с. 14].

У рамках перекладознавства цей прийом розглядається як різновид мовної гри, перекладацької стратегії і спосіб іншомовного побутування твору як витвору мистецтва [8, с. 341].

Спочатку очуження в перекладі пов'язувалося зі стратегією форенізації [4, с. 244]. Однак останні дослідження в галузі художнього перекладу доводять сумісність очуження як з вектором форенізації, так і з вектором доместикації. При цьому очуження є самостійною стратегією перекладу. Хоча

очуження пов'язане з зазначеними стратегіями, воно не зводиться до жодної з них [8, с. 342].

У таблиці 3 наведемо приклад з епізоду серіалу «Всі ненавидять Кріса» (“Everybody hates Chris”), в якому маленька сестра головного героя *дізнається всю правду про Санту*:

Таблиця 3

Оригінал	Варіант перекладу
Everybody knows there's no Santa Claus, Tonya. – There's no Easter Bunny or Tooth Fairy, either? – No, baby, he-he-he did not mean that. – Somebody better give me my teeth back.	Так немає ніякого Санта-Клауса, Антоніна! – Пасхального кролика і Зубної феї теж немає? – Ні, дитинко, він не це мав на увазі. – Поверніть мені мої зуби, швидко!

Дивною для українського глядача буде не тільки розмова про Великоднього зайця або Зубну фею, яких немає в українському фольклорі, а й наявність українського імені Антоніна як звернення до маленької чорношкірої дівчинки. Таким чином, видається дещо цікавим в іншому світлі поглянути на стратегію очуження і спробувати вписати її

в положення про присутність форенізації і доместикації в кожному перекладацькому проєкті.

Що стосується загальної тональності перекладу, то в серіалі «Всі ненавидять Кріса» вона також порушує очікування глядачів. Наприклад, звернення директора школи до учнів, що побилися: *Ви двоє – в мій офіс*, де природніше було б перекласти *в мій кабінет*, а мама в перекладі на українську мову повинна просити сина прийти зі школи раніше, щоб *забрати зарплату*, а не *забрати чек* (очевидна форенізація).

Висновки. Таким чином, в кіноперекладі широко застосовуються стратегії доместикації та форенізації, а також прийом очуження. З погляду теорії перекладу очуження є порушенням конвенційного маневрування в режимі «доместикація – форенізація» в окремому перекладацькому проєкті. Стратегія очуження негайно сигналізує про симулятивність, невідповідність знака і контексту, порушення безперервності контексту його інтерпретації. Отже, глядач має прийти до осмислення, тому стратегія очуження може використовуватися як механізм протидії маніпуляції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fawcett P. Translation and Language. Linguistic Theories Explained. London : Routledge, 1997. 106–108 p.
2. Koskinen K., Pokorn N. The Routledge Handbook of Translation and Ethics. London : Routledge, 2020. 508 p.
3. Venuti L. The Translation Studies Reader. London and New York : Routledge, 2000. 403–406 p.
4. Venuti L. Strategies of translation : Routledge encyclopedia of translation studies. London and New York : Taylor and Francis Books Ltd, 2001. 240–244 p.
5. Горшкова В.Е. Переклад в кіно : монографія. Іркутськ : Іркутський державний лінгвістичний університет, 2006. 278 p.
6. Казакова Т.А. Художній переклад. Теорія і практика : навч. посіб. Санкт-Петербург : Інґязиздат, 2006. 556 с.
7. Куницяна Е.Ю. О дерзкий новый русский Шекспир. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Филология. Искусствоведение»*. 2009. Вып. 10 (148). С. 58–64.
8. Куницяна Е.Ю. Шекспір – Гра – Переклад : монографія. Іркутськ : ІДЛУ, 2009. 425 с.
9. Переведи мене через made in: кілька зауважень стосовно художнього перекладу і про пошуки канонів. URL: https://www.researchgate.net/publication/283044076_PEREVEDI_MENA_CEREZ_MADE_IN_neskolko_zamecanij_o_hudozestvennom_perevode_i_o_poiskah_kanonov (дата звернення: 01.2002).
10. Шкловський В.Б. Мистецтво як прийом. Про теорію прози. Москва, 1990. С. 7–20.